

ISLAMSKA MISAO

Osnivač i izdavač: Fakultet za islamske studije, Novi Pazar

Za izdavača: muftija dr. Mevlud Dudić

Glavni urednik: muftija dr. Mevlud Dudić

Pomoćnik urednika: hfz. prof. dr. Haris Hadžić

Redakcija: prof. dr. Sulejman Topoljak, prof. dr. Hajrudin Balić,
prof. dr. Mustafa Fetić, hfz. prof. dr. Almir Pramenković, doc. dr.
Siham Mevid

Šerijatski recenzent: hfz. prof. dr. Almir Pramenković

Tehnički urednik: Senad Redžepović

Lektor: Samir Škrijelj

Štampa: Grafičar, Užice

Tiraž: 500 primjeraka

Adresa redakcije: Fakultet za islamske studije,
ul. Rifata Burdževića 1, 36300 Novi Pazar

Štampanje ovog broja pomogla je Vlada R. Srbije - Kancelarija
za saradnju sa crkvama i verskim zajednicama

CIP - Katalogizacija u publikaciji

Narodna biblioteka Srbije, Beograd

378:28

ISLAMSKA misao : godišnjak Fakulteta za islamske studije

Novi Pazar / glavni urednik Mevlud Dudić. - 2007, br. 1- . - Novi

Pazar : Fakultet za islamske studije, 2007- (Užice : Grafičar). - 24 cm

Godišnje. - Drugo izdanje na drugom medijumu: Islamska misao

(Novi Pazar. Online) = ISSN 2956-2236

ISSN 1452-9580 = Islamska misao (Novi Pazar)

COBISS.SR-ID 141771532

SPECIFIČNOSTI ODGOJNE MISIJE NASTAVNIKA VJERSKE NASTAVE

Apstrakt: U radu se analizira odgojna misija nastavnika vjerske nastave kroz sve one odrednice koje ovu profesiju čine specifičnom, zahtjevnijom, ali i superiornijom u odnosu na ostala nastavnička zvanja. Nastavnik vjerske nastave treba da bude kompetentan u pedagoško-didaktičko-metodičkom smislu i da posjeduje visok nivo znanja iz islama, kao i da živi i djeluje u skladu s islamskim načelima. U tom smislu, okosnicu ovog rada čini analiza onih kompetencija po pitanju kojih se stavovi savremene pedagoške nauke i učenja utemeljenih u islamu preklapaju.

Ključne riječi: odgoj, nastavnik vjerske nastave, kompetencije

Specificities of the educational mission of religious education teachers

Abstract: The paper analyzes the upbringing mission of religious education teachers through all the determinants that make this profession specific, more demanding, but also superior compared to other teaching professions. A teacher of religious education should be competent in the pedagogic-didactic-methodical sense and possess a high level of knowledge in Islam, as well as live and act in accordance with Islamic principles. In this sense, the backbone of this paper is the analysis of those competencies regarding which the views of contemporary pedagogical science and teachings based in Islam overlap.

Key words: upbringing, religious education teacher, competences

Uvod

U novije vrijeme sve više se govori o kompetencijama koje treba izgrađivati kod odgajatelja (nastavnika) kao glavnog nosioca (aktera) odgojnog procesa. Uz kompetencije obično se u prvi plan ističu i svojstva „dobrog“ nastavnika. Pedagoška nauka ih svrstava u tri grupe: 1) osobine nastavnikove ličnosti; 2) stručna znanja i sposobnosti; 3) organizaciono-komunikativne sposobnosti.

U prvu grupu spadaju tzv. ljudske osobine: dobrota, pravednost, humanost, otvorenost, istinoljubivost, iskrenost, ljubaznost, smisao za humor, naklonost prema učenicima. Kada je riječ o stručnim znanjima i sposobnostima, najbitnije su sljedeće osobine: poznavanje struke i nastavne discipline, predavačka svojstva, organizacione sposobnosti. U treću grupu spadaju: demokratsko vođenje, uvažavanje mišljenja učenika, empatičnost, osjetljivost za osjećanja drugih, spremnost da se pomogne, podsticanje, ohrabrivanje, dijalog, podsticanje komunikacije i sl. (Zukorlić, 2017.)

Kao glavni pokazatelj uspješnosti odgojnog procesa često se ističu one tanane, suptilne interakcije (pojave i procesi teže uočljivi) koje se uspostavljaju među akterima odgojnog procesa. Ovaj vid interakcije reguliše se odgojnim stilom, „a on zavisi od specifičnosti, nenametljivosti, objektivnosti, egzaktnosti, kontinuiranosti, odmerenosti, taktičnosti, doslednosti i javnosti postupanja“. (Bogavac, 2014.)

Dakle, sa aspekta pedagoške nauke, uspješnost odgojnog procesa u velikoj mjeri zavisi od pedagoškog takta odgajatelja (nastavnika). Međutim, u pedagoškoj literaturi koja analizira odgoj sa aspekta islama, uspjeh je zagaraniran ukoliko odgajatelj (nastavnik) u odgoju „slijedi srednji put“ koji podrazumijeva uspostavljanje balansa između pažnje i postavljanja pravila (Beshir & Beshir, 2007.)

Ono što ova dva pristupa objedinjuje u fundamentu jeste težnja i cilj da se onima koji se bave odgojnom misijom (oni kojima je to profesija i oni kojima nije) pomogne da pronađu pravi pedagoški takt. Shodno

prethodno navedenom, jasno je da nastavnik vjerske nastave ima mogućnost da svoj odgojni stil izgrađuje i usavršava na pedagoško-didaktičko-metodičkim principima, na jednoj strani i, na drugoj strani (ono što ga posebno oplemenjuje), na bogatom miljeu teorijskih uputa u Kur'anu Časnom i po uzoru na neprikosnovenog odgajatelja – Poslanika Muhammeda s.a.v.s. Drugim riječima, izvori odgojnih modela, principa, metoda i sredstava su i u Kur'anu i Poslanikovoju praksi.

Specifičnosti odgojne misije nastavnika vjerske nastave sagledat ćemo kroz kompetencije: *poučavanja* (omogućavanje učenja), *rukovođenja* odgojnim procesom i kroz *empatičnost* prema odgajaniku kao ključnu dimenziju pedagoške kompetencije nastavnika. U tom smislu, poseban zahtjev za nas predstavlja razmatranje ove tematike sa aspekta savremene pedagoške nauke i islama.

Kompetencija poučavanja je bitna odrednica kvaliteta interakcije među učesnicima odgojnog procesa (Grasha & Yangarber-Hicks, 2000.) Postoji klasifikacija modela poučavanja u savremenoj pedagoškoj nauci. Kada nastavnik posjeduje zavidno znanje i stručnost i osigurava kompetenciju kod odgajanika, riječ je o *ekspertu*. Dok *formalna autoritativnost* u poučavanju podrazumijeva naglašen status zasnovan na znanju koje posjeduje, *lični model* djeluje svojim primjerom, naglašava direktno opažanje i slijedenje uloge modela. *Facilitator* je način poučavanja koji u prvi plan ističe ličnu prirodu interakcije odgajatelj-odgajanik. Ovaj model potiče kod odgajanika (dijete, učenik) razvoj sposobnosti za samostalan rad, inicijativu i odgovornost, saradnički rad uz podršku i ohrabrenje. *Delegator* je tip odgajatelja koji potiče razvoj sposobnosti za samostalan rad ili za rad u timovima, gdje se odgajatelj javlja u ulozi „pomoćnog faktora“, to jest osobe koja je uvijek spremna da pomogne odgajaniku. Svaki od navedenih modela poučavanja odgajatelji posjeduju u manjoj ili većoj mjeri, ali dominirajući je jedan. Iz navedenih modela mogu nastati kombinovani, na primjer, *ekspert-formalna autoritativnost* praćena je neutralnom i hladnom klimom, dok *ekspert-facilitator-delegator* uzrokuje toplu emocionalnu klimu (Ibidem, 2000.)

Navedena kategorizacija modela poučavanja detaljno opisuje i ishode pojedinačnih ili kombinovanih odgojnih modela. Na neki način, nastavnicima se daje mogućnost da pronađu svoj odgojni model u ponuđenoj lepezi, da izvrše samoevaluaciju i da shodno njoj kanališu sopstveni model poučavanja, a kroz njega i odgojni stil. Drugim riječima, nastavniku se daje mogućnost da sam odluči koji će okvir prihvatiti. Tako da je i odgovornost na njemu.

Kada govorimo o nastavniku vjerske nastave, on ima zadatak da shodno nastavnom planu i programu poučava o aktuelnim pitanjima koristeći se kur'anskim ajetima, uključujući i pouke Poslanika Muhammeda s.a.v.s. U tom smislu, on mora poznavati kur'anske ajete i riječi Poslanika Muhammeda s.a.v.s. koje se odnose na različita pitanja i koncepte koje žele usaditi u srca i umove svojih odgajnika (učenika) (Beshir & Beshir, 2007:27) Pritom, polazna teorijska osnova za njegovo odgojno djelovanje je Kur'an, dok svoj odgojni stil kreira i oblikuje po uzoru na Muhammeda s.a.v.s. Dakle, ima jasan i vjerodostojan model, tj. „praktičnu pedagošku paradigmu“.

Poučavanje kojim se služio Poslanik a.s. ogledalo se u: lijepom objašnjenju, rječitosti, logičnosti, blagosti u postupanju, učtivosti u pokazivanju, velikodušnosti, širokogrudosti, milosrđu, suosjećajnosti, mudroj strogosti, velikoj opreznosti, visokoj oštroumnosti, pažljivosti i ljubaznosti. Poučavanje kakvo proklamuje islam podrazumijeva i uvježbavanje sadržaja koji se uče kroz nadzor i upute, jer „uvježbavanje i praksa rezultiraju perfekcijom“ (Ibidem, 2007:27) Vježbanje i ponavljanje kao „dopuna“ poučavanju zahtijevaju i pedagogija i psihologija, a što je kompatibilno i sa islamskim učenjima utemeljenim u Kur'anu. Jer, Uzvišeni Allah je rekao: „...*pa ponovo pogledaj vidiš li ikakav nedostatak.*“ (El-Mulk, 3)

U sljedećem ajetu Uzvišeni kaže: „...*zatim ponovo više puta pogledaj, pogled će ti se vratiti klonuo i umoran.*“ (El-Mulk, 4) Dakle, ponavljanjem i obnavljanjem učvršćuju se i ukorjenjuju informacije. Osim toga, ponovno čitanje ima za cilj i čitanje za „druge ljude“, odnosno čitanje da bi se drugi ljudi usmjerili i podučili, jer musliman nije egoista i njegova

spoznaja nije sama po sebi cilj, već ga obavezuje da ono što spozna, predoči i podijeli sa drugima, shodno ajetu: „*Pozivaj na put Gospodara svoga mudro i lijepim savjetom.*“ (En-Nahl, 165)

Dakle, znanje je sredstvo u korištenju drugima, tj. u poučavanju drugih i prozračanju duhom vjere i znanja. U situacijama poučavanja, a u cilju ubjeđivanja i uvjeravanja odgajanika, redovno se treba pozivati na ajete i onda kada odgajanik ne pokazuje volju za učenjem. Na ovakve situacije je u odgojnoj misiji nailazio i Poslanik s.a.v.s. kojeg je Uzvišeni Gospodar na lijep odgoj uputio riječima: „*Ti sa svakim lijepo! I traži da se čine dobra djela, a neznalica se kloni!*“ (El-Araf, 199) Blago i strpljivo poučavanje i savjetovanje onih koji pokazuju volju za učenjem uvijek će uroditi pozitivnim ishodom. Sam čin poučavanja, tj. prosvjetljavanja drugih, bez očekivanja nadoknade (kontrausluge), jesu neke od osobina odgajatelja (alima) interpretatora prakse Poslanika a.s.

Uspješnost i superiornost poučavanja kao segmenta misije nastavnika vjerske nastave ogleda se upravo u kompatibilnosti zahtjeva pedagoške nauke i islamskog učenja po ovom pitanju i mogućnosti da ih transparentno primjenjuje u svom radu. Ta kompatibilnosti ogleda se u sljedećim zahtjevima: odgajatelj treba da posjeduje temeljna i cjelovita znanja i stručnost ukoliko želi druge poučavati; uz poučavanje nužno je ponavljanje i uvježbavanje uz stalan i adekvatan nadzor i poučavanje je djelotvorno ukoliko se odvija uz podsticaje u prijatnoj socio-emocionalnoj klimi.

Rukovođenje odgojnim procesom također zahtijeva kompetentnost. U pedagoškoj nauci, shodno načinu rukovođenja u odgojnom procesu, izdvajaju se vrste odgojnih stilova: autoritativni (bliskost među akterima odgojnog procesa), autoritarni (nametnuti i neprikosnoveni autoritet), permisivni (ravnodušni) i odbacujući (zanemarujući). Najbolji odgojni stil je autoritativni stil rukovođenja. U zavisnosti od vrste autoriteta odgajatelja (nastavnik), shvatanja položaja i uloge odgajanika (učenik) i njegove samostalnosti i spremnosti za preuzimanje odgovornosti, on će biti u prilici da participira na različitim nivoima i sa različitim nivoom autonomije. Pojedini autori (Richman & Bowen, 1997.) smatraju

da se vrijednost participacije ne ogleda samo u unošenju promjena u proces odlučivanja, već je to i način na koji se razvijaju nezavisnost i autonomija. Što je viši nivo participiranja odgajanika u procesu odgoja, tim prije će naučiti da djeluju u skladu sa svojim mišljenjem i svojom voljom, odnosno bit će autonomni u donošenju odluka za koje su kompetentni. Koncept podrške autonomiji odgajanika u okviru teorije samodeterminacije (Ryan & Deci, 1998.) predstavlja interpersonalnu orijentaciju u kojoj osoba u poziciji autoriteta (nastavnik) uzima u obzir perspektivu drugih (učenik), pruža relevantne informacije i prilike za izbor te podstiče na preuzimanje odgovornosti za vlastito ponašanje.

Kompetentnost u rukovođenju u islamskim učenjima podrazumijeva konzistentnost (dosljednost, kompaktnost) u zahtjevima, shodno Allahovim dž.š. riječima: „*Naredi čeljadi svojoj da obavljaju molitvu i istraj u tome...*“ (Ta-ha, 132)

Upravljanje i rukovođenje iziskuju umijeća i odgovornosti u skladu sa hadisom Allahovog Poslanika a.s.: „*Svi ste vi pastiri i svi ste odgovorni za svoje stado...*“ Odgajatelji u dobro odmjerenim zahtjevima treba da budu istrajni i da ne odustaju. Ukoliko jedan metod ne bude djelotvoran, primijeniti drugi. Od odgajatelja se, shodno islamskim učenjima, očekuje da budu potpune vjere i da posjeduju takvaluk (bogo-bojaznost) i lijep ahlak. Odgajatelji (predani muslimani) obavezni su da stalno preispituju i ocjenjuju svoje ponašanje kako bi poboljšali svoju ulogu kao Allahovi namjesnici na Zemlji.

U ovu skupinu, svakako, spadaju i nastavnici vjerske nastave koji su zaduženi za odgoj (terbijet), kao i usmjeravanje na Pravi put (iršad). Ono što posebno treba istaći jeste da rukovođenje u odgoju po islamskom učenju podrazumijeva i rukovođenje znanjem, shodno hadisu kojeg prenosi Abdulah b. Mes'ud: „Ako bi posjednici znanja brinuli o znanju, kako je to potrebno, čuvali ga, a zatim ga prenijeli onima koji su ga dostojni, onda bi oni bili predvodnici vremena i mjesta u kojima žive. No, ako ne budu vodili računa o znanju i budu ga predavali dunjalučarima, za neznatnu, dunjalučku korist, naposljetku će iznevjeriti predati im emanet.“

Uzevši u obzir težinu emaneta koji nose nastavnici vjerske nastave, nužno je da svoju misiju utemelje na oba navedena koncepta koji se po pitanju rukovođenja u odgoju u velikoj mjeri preklapaju. Ono što objedinjuje stav pedagoške nauke i islamsko učenje jeste upravo nužnost postojanja odgajateljeve (nastavnikove) svijesti i odgovornosti (savjesti) koju ima u ovoj misiji. U pedagoškoj nauci se naglašava da u cilju podsticanja razvoja slobodne i stvaralačke ličnosti, odgajatelj treba da uzima u obzir perspektivu odgajanika te da mu pruža relevantne informacije i prilike za izbor podstičući ga na preuzimanje odgovornosti za vlastito ponašanje, dok se u islamskom konceptu odgajatelj obavezuje da u obzir uzima „širu“ perspektivu – emanet predvodnika vremena i mjesta u kojem živi. Također, kada se uzme u obzir rukovođenje, oba koncepta se zalažu za ravnopravan odnos među akterima odgojne djelatnosti.

Empatija je ključna komponenta pedagoške kompetencije odgajatelja-nastavnika (Gojkov & Stojanović, 2015; Zukorlić, 2017.) i važan faktor uspješne saradnje i uzajamnog zadovoljstva glavnih aktera odgojnog procesa. Riječ *empatija* potiče od grčke riječi *pathos* – jako i duboko osjećanje, slično patnji, sa prefiskom *em*, koji znači usmjerenost „ka unutaranjem“. Biti u stanju empatije znači prihvatati unutrašnji svijet drugog precizno, ali bez osjećanja „kao da“ (Hofmen, prema Vasta et al., 1998: 543). Empatija nastaje kao „oblik samosvijesti - što bolje poznajemo sopstvene emocije, vještije ćemo iščitavati tuđa osjećanja“ (Goleman, 2002:93)

Ovog treba biti svjestan svaki odgajatelj. Isto tako, osim iščitavanja i osjetljivosti za tuđa osjećanja, empatija znači i osjetljivost za mišljenje drugih osoba. Jedan broj teoretičara definiše empatiju kao razumijevanje tuđih emocija i osjećanja, dok je drugi opisuju kao zamišljanje sebe u položaju drugoga, tzv. igranje uloga. Stav savremene pedagoške nauke jeste da je u pedagoškim (odgojnim) relacijama važan princip poštovanja tuđeg mišljenja, odnosno mišljenja odgajanika (dijete, učenik). Po mišljenju ruskog teoretičara Sergejeva, empatija je sposobnost shvatanja i razumijevanja drugog čovjeka, a jedan od najvažnijih pedagoških

izazova za odgajatelje je naučiti kako u pedagoškom radu upotrijebiti empatiju. Rad na razvijanju empatije zahtijeva visok stepen pažnje i ozbiljnog rada duše i uma, a najvažnije u ovom slučaju jeste naučiti slušati i čuti dijete. (Sergejev, 2004.)

Empatičnost kao osobina odgajatelja zauzima veoma značajno mjesto u islamu. Islamsko učenje podstiče na usvajanje pozitivnih vrijednosti u oblastima međuljudskih odnosa kroz empatiju. Allah dž.š. opisuje vjernike, u Svojoj knjizi, kao samilosne, što je oblik empatije koji potiče osobu da pomaže drugima, kao i da ih razumije. *„I zašto čovjek nije na blagodatima zahvalan? A šta ti misliš kako bi trebalo na blagodatima zahvalan biti? – roba iz ropstva osloboditi, ili, kad gladni dani haraju, nahraniti siročje bližnjeg svoga, ili nevoljnika ubogoga, a da, k tome, bude od onih koji vjeruju, koji među se strpljivost preporučuju i koji među se samilost preporučuju!“* (El-Beled, 12-17)

Kur'an o Poslaniku s.a.v.s., neprikosnovenom odgajatelju, kaže: *„Došao vam je Poslanik, između vas je, i što ćete na muke naići teško mu je! On silno želi da se uputite, a prema vjernicima sažaljiv je i samilostan je.“* (Et-Tewba, 128) Poslanik s.a.v.s. je u širenju misije uvijek saosjećao sa svojim ashabima, njihovim emocijama i osjećajima. Svakako da je svoje drugove podsticao i učio ih ovoj humanoj osobini, pa s tim u vezi kaže: *„Vjernici su u svojoj međusobnoj ljubavi, milosti i blagosti poput jednog tijela: ako jedan njegov organ oboli i svi drugi organi osjećaju bol i groznicu“* (Buhari)

U svojoj odgojnoj misiji nastavnici vjerske nastave trebaju se pridržavati jednog od najvažnijih odgojnih načela u pogledu kojeg postoji konsenzus psihologa, pedagoga i islamskih učenjaka, a to je zblježavanje odgajatelja i djeteta, tako da se ostvari pozitivna odgojna interakcija (Nasih, 2008.) Isto tako, Abdullah Nasih Ulvan navodi da odgajatelj (nastavnik) treba uvijek biti nasmiješen prema djetetu, ohrabrivati ga, pokazivati brigu za dijete i naklonost prema njemu, njegovati blag odnos, prisnost i opuštenost s djecom, primjenjivati humor i slično.

Autor Kurdić u svom djelu *Pedagogija Muhammeda a.s.* navodi da na čovjeka snažno djeluju oni utjecaji koji dolaze iz sredine u kojoj je on emotivno i intimno angažiran. Takvu sredinu mogu kreirati roditelji kroz porodične odnose te mladom biću ponuditi pravu toplinu, istinsko razumijevanje i nesebičnu pomoć. (Kurdić, 2011.)

Isto tako, empatičan i uzoran nastavnik može reflektirati pozitivnu energiju i tako kreirati toplu i podsticajnu socio-emocionalnu klimu koja je uslov njegovog zbližavanja sa učenicima. Empatija se manifestira najprije kroz saosjećajnost i naklonost prema članovima porodice, a onda i prema rođacima, komšijama, učiteljima, prijateljima, starijim osobama i tako dalje. U tom smislu, nije dovoljno da odgajatelj samo razumije djetetova osjećanja, već treba da posjeduje sposobnost da ta osjećanja poštuje i vrjednuje, to znači da ih tretira sa ljubaznošću, poštovanjem i razumijevanjem. Na taj način nastavnik djeluje sopstvenim modelom ponašanja (lični primjer). Shodno tome, zainteresiranošću za učenike i reagiranjem na njihove emotivne trenutke, pozitivno i brižno, oni se uče empatiji.

Zaključak

U radu su analizirane specifičnosti uloge nastavnika vjerske nastave i kompetencije koje je neophodno da posjeduje kako bi odgovorio na složene profesionalne zahtjeve. Namjera nam je bila da ukažemo na to da složenost i superiornost odgojne misije nastavnika vjerske nastave proizilaze upravo iz nužnosti poznavanja stručnih i naučnih znanja (pedagoško-didaktičko-metodička) i znanja i vrlina proklamovanih u islamu. Osim toga, ukazali smo da ova dva koncepta (nauka i vjera) nisu međusobno suprotstavljena kada je riječ o stavovima i zahtjevima koji se odnose na odgojnu misiju, odnosno da postoji kompatibilnost u zahtjevima kada je u pitanju:

- Kompetencija poučavanja – Pred odgajateljem su visoki zahtjevi (kao i čvrsto utemeljeni principi) koje može izvršavati samo onaj koji posjeduje stručna i naučna znanja (pedagoško-didaktičko-metodička), koja daju odgovor na pitanje “kako”. Istovremeno, ove zahtjeve može izvršavati onaj čija spoznaja nije sama po sebi cilj, već ga obavezuje da ono što spozna predoči i podijeli sa drugima (da druge prosvjetljuje), jer je to osobina onih koji slijede praksu Poslanika a.s., a to je ujedno i odgovor na pitanja „kako i zašto“.

- Kompetencija rukovođenja – Samo odgajatelji čiji se autoritet i misija zasniva na znanju i ugledu (poželjan status) može adekvatno usmjeravati odgajanike u pravcu samoodgajanja i razotuđenja ličnosti i biti predvodnici vremena i mjesta u kojima žive.

- Empatija – Odgajatelj (nastavnik) je lični primjer (model ponašanja) i kroz njegovu zainteresiranost za odgajanike, kao i kroz reakcije na njihove emotivne trenutke, pozitivno i brižno, i učenici će postati empatični.

U prilog prethodno navedenom, nužno je prilikom planiranja obrazovanja budućih nastavnika vjerske nastave uzeti u obzir zastupljenost oba navedena koncepta – pedagoški i islamski u cilju odgajanja generacija u islamu sa kojima ćemo se ponositi na Sudnjem danu.

Literatura

- Bešir, E. Bešir, M.R. (2007.): *Odgoj djece u svjetlu Kur'ana i Sunneta*, Bužim, Ilum d.o.o.
- Bratanić, M. (1990.): *Mikropedagogija – interakcijsko-komunikacijski aspekt odgoja*, Zagreb, Školska knjiga.
- Gojkov, G.; Stojanović, A. (2015.): *Didaktičke kompetencije i evropski kvalifikacioni okvir*. Beograd, Srpska akademija obrazovanja.
- Goleman, D. (2002.): *Emocionalna inteligencija*. Beograd, Geopoetika.
- Grasha, A. F. & Yangarber-Hicks, N. (2000.): *Integrating teaching styles and learning styles with instructional technology*, *College Teaching*, 48 (1), 2-10.
- Kirjakov, S. (1991.): *Temeljna nastavna umijeća*, Zagreb, Educa.
- Kurdić, Š. (2011.): *Pedagogija Muhammeda a.s.*, Zenica, Islamski pedagoški fakultet.
- Nasih, U.A. (2017.): *Odgoj djece u islamu*, Bužim, Ilum d.o.o.
- Muhammed ibn Ismail el-Buhari (2009.): *Knjiga o edebu*, Mostar, Islamski kulturni centar.
- Ryan, R. M. & Deci, E. L. (2000.): *Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development, and well-being*, *American Psychologist*. 55 (1), 68-78.
- Richman, J. M. & Bowen, L. G. (1997.): *School failure: an ecological interactional – developmental perspective*. In: Fraser, M. (Ed.) *Risk and Resilience in childhood: an ecological perspective* (95-116), Washington DC: NASW Press.
- Sergeev, I. S. (2004.): *Основы педагогической деятельности*. Minsk.
- Vasta, R. Haith; M. M., Miller, S. A. (1998.): *Dječija psihologija: moderna znanost*, Zagreb, Naklada Slap.
- Zukorlić, M. (2017.): *Empatija – ključna dimenzija pedagoške kompetencije učitelja*, *Pedagogija*, LXXII (4), UDK: 37.064.2 159.942, Beograd, Pedagoško društvo Srbije.